

Křížové kameny a jejich vztah k provozu a nehodám na starých stezkách

ZDENĚK PROCHÁZKA

Stejného stáří, jako středověké stezky samotné, dosahují stará znamení a památníky, které při nich lidé od nepaměti stavěli. Do této velké a různorodé skupiny drobných kamenných památek náleží vedle božích muk, smírčích křížů a památníků i nejstarší výstražná znamení, milníky či hraniční kameny. Lidé je zde zasadili z různých příčin. Vždy se však vztahují k provozu na komunikaci nebo k události, která se na ní odehrála.

Z mnohatisícového korpusu kamenných památek přitahují pozornost badatelů především monolitické kamenné kříže a křížové kameny. Výsledky současného bádání jim ve valné většině přisuzují funkci pamětní, případně smírčí. Problematická je ta skutečnost, že jen ve výjimečných případech můžeme určitý zápis ztotožnit se zcela konkrétní památkou v terénu. Tento jev se samozřejmě týká především památek staršího období. Určitou formu sdělení poskytují také samy památníky prostřednictvím symbolů, které jsou na nich vytesány. Na území Čech a Moravy existuje k dnešnímu dni asi 1 000 kamenných monolitů a o šesti stech z nich, které se do současné doby nedochovaly, máme ověřené zprávy a dokumentaci. Kartotéka popisující smírčí kříže je dnes uložena v ašském muzeu.

V tomto příspěvku bych chtěl upozornit na kamenné památníky upomínající na ty, jímž se cesty staly denním chlebem, tedy na kupce a formany. Zápisy o neštěstích, vraždách a přepadeních na středověkých cestách zaplňují stránky starých kronik i soudních protokolů a je jich ve skutečnosti mnohem více než anonymních kamenných křížů. První zápisy vztahující se ke konkrétním památkám v terénu známe však teprve z doby jagellonské.

Poměrně známý je případ karavany táborských kupců, kterou 27. července 1520 na stezce z Bavorova do Prachatic, nedaleko Blanice, přepadla ozbrojená skupina Zdeňka Malovce z Chýnova. Počet lupičů je odhadován na 400, protokoly z výslechů uvádějí 120 zadržovaných lapků. Mezi oběťmi jsou zmiňováni kupci Jan, syn postřiháčův a Jan Hastrman. Mladému Janu Kyseličkovi usekali pacholci urozených lupičů obě ruce. Místo krvavého střetu neslo potom dlouho název Bojiště nebo Na táborské. Do současnosti se na tomto místě zachovaly dva křížové kameny, na nichž jsou mimo kříže a zbytků textu vysekány symboly zbraní. Jeden z křížů nese reliéf krátké ručnice a tesáku (č. 1), druhý meče a šavle (č. 2). Nedaleko odtud v Žitné je pod omítkou chalupy čp. 12 ukryt velice podobný křížový kámen, k němuž se vztahuje i stejný příběh dochovaný zde však pouze v tradované pověsti. Obdobné křížové desky doplněné symboly zbraní nalezneme na jihu Čech především v Jindřichově Hradci, na Pelhřimovsku a Jihlavsku. Nejstarší český datovaný křížový kámen se symboly zbraní z roku 1491 je zasazen u Starých Hutí na Pelhřimovsku (č. 3). Na Moravě nese nejstarší známý datovaný kámen se symboly vytesané sekery a kříže letopočet 1484 a nachází se nedaleko Smrčné u Jihlavy (č. 4).

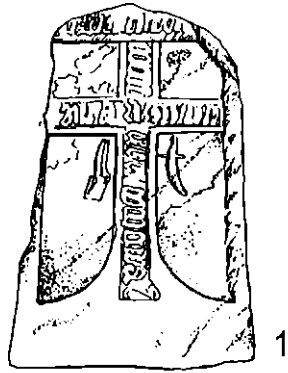
Ke vzácně dochovaným památkám, k nimž se váže smrt konkrétní osoby, náleží monolit zasazený v lese při silnici z Českých Budějovic do Trhových Svinu při odbočce do Ostrolovského Újezda. Křížový kámen s textem se vztahuje ke smrti českobudějovického mečíře Šimona Nitzky, který zde byl roku 1577 zavražděn lupiči (č. 5). Příběh je dobře znám i z archivních pramenů (K. Pletzer 1965, 21–25).

Řeč středověkých symbolů však nemluví pouze o přepadeních a vraždách. Na cestách docházelo často ke smrtelným úrazům. Úseky, kde se strmá cesta hluboce zařezávala

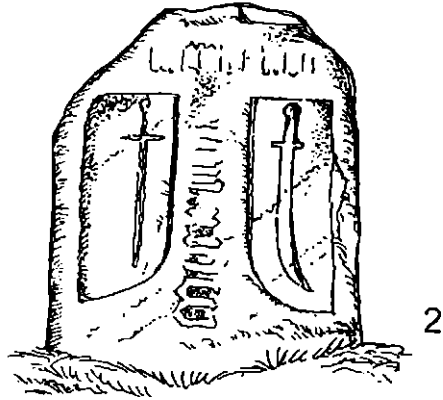
do vymletých úvozů, byly místem častých dopravních nehod. Zde se vůz mnohdy stával neovladatelným a pod jeho koly nalezli smrt nejeden z kupců nebo formanů. Symbol kola, v tomto případě smrtícího nástroje, který však mohl být užít jako atribut povoznického řemesla, se na monolitických křížích vyskytuje ve stejné hojnosti jako symboly ostatních řemesel.

Při staré silnici pod Lestkovem, okres Tachov, v místech prudkého klesání, stával do 70. let kříž doplněný rytým obrazem kola s mnoha loukotěmi (č. 6). Jiný kříž se stejným symbolem byl zasazen nedaleko odtud při téže cestě nad vsí Domaslaví (č. 7). Staré kresby A. Franze 1893 tab. II a III zobrazují křížový kámen s velkým kolem o osmi loukotích, pod nímž leží člověk. Památník stával mezi Ivančicemi a Neslovicemi, okres Brno-venkov a v současné době nebyl nalezen (č. 8). Na jiné Franzově kresbě je zaznamenán křížový kámen, pod jehož ramenem vysekal kameník kolo o čtyřech loukotích s malým otvorem v jejich křížení. Kámen stojí dodnes v obci Podolí, okres Brno-venkov (č. 9). Obdobný symbol kola se čtyřmi loukotěmi a vyznačeným otvorem v jejich průsečíku je zasazen při silnici z Unhoště do Horního Bezděkova, okres Kladno (č. 10). Starší literaturou byl považován za tzv. celní kolo - znamení celní povinnosti. Tento pojem uvedl do povědomí veřejnosti západočeský historik A. Gnirs, 1933, 146-148. Jeho předpokladům však stále scházejí zcela přesvědčivé důkazy. Kolo o čtyřech loukotích může být v některých případech zaměněno s často používaným symbolem kříže v kruhu, který je na starých monolitech velice hojný. Do mladšího okruhu památek, jejichž vypovídací možnost je nepoměrně větší, patří pamětní kámen Martina Cejnara s kolem a stočenou opratí datovaný do roku 1650 a zasazený nedaleko Čeňkova nad cestou do Lovětína, okres Jihlava (č. 11). Obdobně upraven je také křížový kámen v Cejlích, okres Jihlava, s reliéfy dvou kol se šesti loukotěmi (č. 12). Ze 17. stol. pochází rovněž křížový kámen s postavou ženy vyobrazením kola a textem, zasazený nedaleko Ustrašína, okres Pelhřimov. Svým zpracováním připomíná renesanční náhrobníky (č. 13). Téměř vyčerpávající popis nehody, která se v roce 1698 stala Ondřeji Staňkovi ze Zeletavy přináší kamenná deska s českým nápisem a křížem umístěná v Nové Říši, okres Jihlava (č. 14). Další dva příklady těchto památek přinesli ve své knize manželé Scheybalovi 1985,74. První z nich stojí v Paceřicích na Turnovsku, sokl tamější sochy sv. Jana Nepomuckého přináší vyobrazení dopravního neštěstí s těžkým formanským vozem datované do roku 1796 (č. 15). Obdobně je zpracován také sokl barokní sochy sv. Vincence z roku 1782 ve vsi Samšíně na Sobolecku. Zde je vysekan kůň s padajícím jezdce (č. 16). Sem patří také kamenný kříž s textem, který mluví o nešťastném zaspání nákladem Jana Bačkovského při obci Štěpánov, okres Havlíčkův Brod (č. 17). Již zcela v duchu dnešních pamětních křížků je zhotoven křížový kámen u Volevčic, okres Jihlava, zasazený v místech, kde v roce 1815 zahynul pod koly vozu osmnáctiletý mladík (č. 18). Na obdobné neštěstí upomína také křížový kámen u Stražiště, okres Plzeň-sever. Podle útržkovitého textu zde roku 1835 spadl z koně Jiří Kühler (č. 19). Výčet pamětních kamenů upomínajících na tragédii kupců a formanů můžeme uzavřít naturalisticky ztvárněným výjevem dopravní nehody, který je zobrazen na soklu zničeného kříže ve vsi Bezvěrově, okres Karlovy Vary (č. 20).

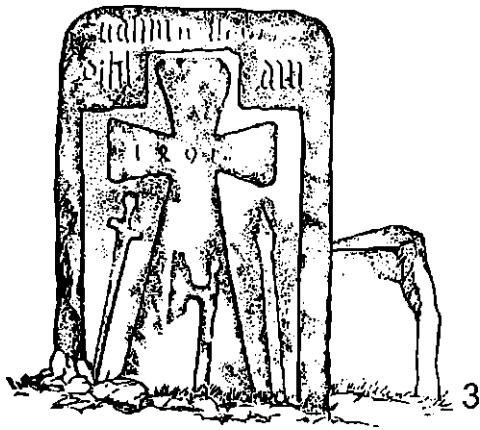
Příklady použité v této studii jsou pouze drobným dílkem z celkového počtu těchto zapomenutých strážců starých cest. Sledujeme-li však vývoj zmíněných památek, který směřuje od anonymních a primitivně opracovaných monolitů ke kamenným deskám s křížem, texty a symboly, zjišťujeme opět, že většina těchto památek plnila funkci pamětní a byla na místo tragického příběhu zasazena pozůstalými zemřelého. Tento zvyk se v prakticky nezměněné podobě udržel do dnešních dní. Komplexnímu výzkumu uvedených památek je odbornou veřejností prozatím věnována jen malá pozornost. Oživení otazníků kolem pamětních a smířčích křížů zřejmě přinese vydání knihy *Kamenné kříže Cech a Moravy*, která vyšla do konce roku 1997 a přinesla více než tisíc vyobrazení těchto svědků zapomenutých událostí.¹

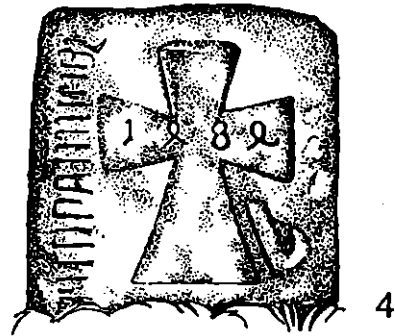
1

2

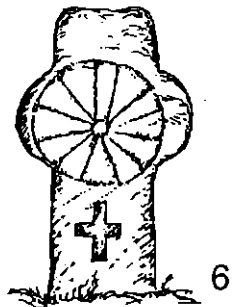
3

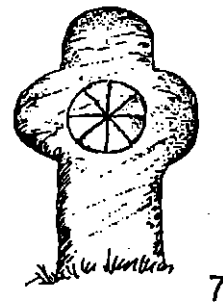
4

5

6

7

Obr. 1-7.

Obr. 8-16.

Obr. 5. Křížový kámen u Osrolovského Ůjezda, Foto 1987.

Obr. 11. Křížový kámen u Čeňkova.

Popis k vyobrazením

Obr. č. 1. Křížový kámen zasazený společně s č. 2 u silnice z Bavorova do Prachatic při odbočce cesty do vsi Blanice asi 2 km jz. od Bavorova. V roce 1985 ležely kameny volně při okraji silnice, při odbočce cesty do Borčic. Dnes jsou zasazené po stranách mladšího litinového kříže. Spolu s nimi zde leží zlomek další desky, který je od pradávna považován za zbytek třetího křížového kamene. Deska je vyrobena z černé místní žuly použité také na armaturách stavby bavorovského kostela a hradu Helfenburku. Kámen je opracován i v celé spodní části, která je dnes zasazena pod zemí. Ústředním motivem desky je kříž s rozšiřující se základnou. Plochu jeho ramen vyplňuje text vytvořený z gotické minuskuly, jehož jednotlivé litery jsou dosud čitelné. Při horním poškozeném okraji desky se zachoval zbytek jednořádkového textu. Pod levým ramenem kříže vysekal kameník krátkou ručnici a pod pravým zahnutý tesák. Nadzemní výška stély dosahuje 84 cm, šířka 52 cm a síla 26 cm.

Obr. č. 2. Druhý křížový kámen vytvořený ze stejného materiálu je v horní části značně poškozen. Patrně celá jeho horní třetina byla odlomena a lom postupně zvětřal do dnešní podoby. Deska je oproti č. 1 robustnější a její reliéf není již tak výrazný. Je možné, že desky stály původně izolovaně a teprve později byly zasazené na společné místo, také jejich stáří se nemusí shodovat. Deska č. 2 je opět doplněna vystupujícím reliéfem kříže s rozšířenou základnou, který je zachován do výšky vodorovného břevna. Na svislém kůlu jsou zachovány zbytky nápisu provedeného v gotické minuskule. Prostor pod rameny kříže vyplňují reliéfy meče a zahnuté šavle. Spodní část kamene, který vystupuje 78 cm nad zem dosahuje šířky 70 cm a síly 21 cm, je neopracovaná. Z výpovědi odsouzených se dozvídáme, že jeden ze zabitých měšťanů, Jan Hastrman, byl „zsekán“ Vaškem z Radouně (Jánský 1993,87, 89, 124, 130). Použití sečných zbraní při Hastrmanově zabití by snad mohl dokládat právě tento kámen.

Příběh z bojiště u Blanice byl ve starší literatuře často uváděn a podrobně popisován. Vždy je spojován s přepadením z roku 1520. Pouze v jediném případě jsou pamětní kameny spojovány s povražděnými ochránci dcery kupce Lichvice z Tábora - Gertrudy. Kaplička sv. Gertrudy je zmiňována nedaleko odtud (V. B. 1971,46).

Obr. č. 3. Křížový kámen zasazený v lese západně od samoty Staré Hutě, k. ú. Kaliště, okres Pelhřimov, můžeme v současné době považovat za nejstarší letopočetem datovaný křížový kámen v Čechách. Lící plocha kamenné desky obsahuje složitý reliéfní obrazec, jehož ústřední motiv vytváří kříž se široce rozvěvenými rameny. Do svislého břevna kříže je zahlouben obrazec středověké bojové sekery. Po stranách kříže doplňují výjev vyobrazení meče a kopí, jež jsou rovněž zahloubeny do kamenné desky. Monolit lemuje okrajová lišta, která se nad křížem rozšiřuje a vytváří prostor pro rytý dvouřádkový text vytvořený z gotické minuskuly. Text je dnes nečitelný. Pro genezi křížových kamenů na našem území má klíčový význam letopočet 1491 vyrytý na příčném břevnu kříže. Kámen byl kameníky opracován přímo na místě svého zasazení, jak dokazuje odlomená plocha na kamenném bloku v blízkosti monolitu. Deska dosahuje nadzemní výšky 90 cm, šířky 65 cm a síly 25 cm (Procházka, 1991).

Obr. č. 4. Pozoruhodný křížový kámen stojí asi 1 km východně od Smrčné, okres Jihlava. Je zasazen na mezi při cestě, která zde odbočuje ze silnice. Mohutný kamenný kvádr je na přední straně opatřen křížem se široce rozvěvenými rameny. Pod pravým ramenem jej doplňuje motiv sekery. Levý okraj kamene vyplňuje jedna řádka svisle umístěného textu vytvořeného z rytých liter gotické minuskuly, která je dnes nečitelná. Nejdůležitější je opět letopočet 1484, tentokrát dobře zachovalý a umístěný uprostřed kříže. Kámen je zcela obrostlý lišejníkem. Počátkem 90 let byla deska zemědělcem vyorána a pohozena na mez. Deska vystupovala nad zem 75 cm, šířka 65 cm, síla 27 cm (Procházka, 1994, 131, tab. IV).

Obr. č. 5. Mohutný křížový kámen je zasazen při okraji lesa na levé straně silnice směřující z Českých Budějovic do Trhových Svinu, asi 400 m od odbočky do Ostrolovského Újezda. Horní rozšířená část kamene obsahuje reliéf rovnoramenného kříže. V jeho střední části jsou vyryty dvě řádky německého textu, který pokračuje v dalších patnácti řádkách ve spodní části památníku. Text vyhotovený v literách humanistické minuskuly zní:

ANNO DOMINI... /AM TOG FRANCISCI/IST DER ERBA/
SIMON MITZRA/SEINES HANTW/ERCERS EIN SCH/WERTFEGER (U)ND/
BVRGER IN BOHA/IMISCHEN BVDWE/IS AN DISEM ORT/
VON DEN RAVBER/N ERMORDET WO/RDEM
GOTT VERLEI... /IM VND VNS ALL/
EN EIN FRELICHES/AVFERSTEHEN/AMEN.

Monolit dosahuje výšky 173 cm, šířky u paty 54 cm, v nejširší části hlavy 55 cm a síly 18 cm. Jedná se o nejstarší pamětní kámen vztahující se k historicky známé osobě. Budějovického mečiře Šimona Nitzku, který je v textu nazýván Simon Mitzra identifikoval ve svém článku K. Pletzer 1965, 21-25. Jemu se podařilo rekonstruovat také rok vraždy - 1577. Kříž, který jsem změřil a nakreslil v roce 1987, nebyl již při mé návštěvě v roce 1997 nalezen.

Obr. č. 6. Kamenný kříž u Lestkova měl na lící straně vysekáno pravidelné kolo, k němuž ze středu vybíhaly loukotě, které se ve směru k vnější kružnici rozšiřovaly. Podle pověsti zde přišel o život forman. Každý, kdo jel kolem, zvláště formani, měli pro štěstí vložit do otvoru v hlavě kříže kamínek. Poslední

fotografie od J. Nacházela, která kříž zachycuje, pochází z roku 1974. Dnes je kříž nezvěstný. Dosahoval nadzemní výšky 100 cm a šířky 48 cm (Wilhelm 1899, 224, tab. II, č. 27; Dreyhausen 1940, 154, foto 50).

Obr. č. 7. Kamenný kříž, který stával při okraji lesa v blízkosti silnice, která sestupuje serpentinami do vsi Domaslavi, dnes již také neexistuje. Na kresbě z roku 1945 jej zaznamenal K. Šrámek, inv. č. 39063. Na přední straně je patrná rytina kola vytvořená z kruhu a osmi paprsků, které se stýkají uprostřed. Na zadní straně byl v jednoduché kontuře vyryt kříž ohraničený kruhem. Ačkoli je známa přesná lokalizace kříže, nebyl nalezen.

Obr. č. 8. Křížový kámen stával na okraji zahrady při silnici z Ivančic do Neslovic, okres Brno-venkov. Z pískovcové desky vystupoval reliéf kříže, který částečně překrýval velké kolo, pod nímž byly zobrazeny části lidské postavy. Deska dosahovala nadzemní výšky 98 cm, šířky 56 cm a síly 22 cm. V současné době nebyl nalezen (Franz 1893, 110, tab. III, č. 29).

Obr. č. 9. Plochu kamenné desky v obci Podolí, okres Brno-venkov vyplnil reliéfně vystupující kříž. Pod jeho levým ramenem je vyryt obraz kola rozděleného dvěma se protínajícími přímkami. Svým zpracováním připomíná spíše mlýnské kolo než kolo od vozu (Franz 1893, 109, tab. II, č. 17).

Obr. č. 10. Kamenná deska z Unhoště, okres Kladno, která stojí na pravé straně silnice směřující do obce Horního Bezděkova. V horní části masivní žulové desky je vytesán reliéf kruhu se dvěma protínajícími se loukotěmi. V jejich křížení je patrná prohlubeň. Spodní část vyplňuje zahluobený kříž s rozšířenými rameny. Stéla ze žehrovického pískovce dosahuje nadzemní výšky 84 cm, šířky 58 cm a síly 28 cm (Renner 1937, 46-47). Ještě v roce 1995 stál kámen na tomto místě. Při poslední revizi v terénu, provedené místními aktivisty, nebyl nalezen.

Obr. č. 11. Kamenná deska zasazená při cestě z Čeňkova do Lovětína, okres Jihlava. Křížový kámen je zasazen na vysoké mezi asi 200 m od obce. Nejvýznamnějším motivem je také zde kříž s mírně rozšířenými rameny. Nad ním je vyryt poškozený letopočet 1.6.5.0. Po stranách ramen vystupují reliéfy kola se šesti loukotěmi a stočenou opratí. Text vytvořený z dobře čitelných liter humanistické minuskuly uvádí jméno oběti MAR TIN/CEI NAR. Podle místní tradice se zde převrátil vůz obchodníka se solí Martina Cejnara, který pod ním zahynul (Svoboda 1937, 68; Procházka 1994, 131, tab. IV, č. 6).

Obr. č. 12. Křížový kámen z Cejlí, okres Jihlava, je dnes zasazen při bývalé škole čp. 64. Zachována je kresba V. Rychlého z počátku našeho století. Tehdy byla celá deska vykopána a opřena o zeď. V pozdějších letech posloužil kámen jako podstavec litinovému kříži. Dnes je ze dvou třetin zapuštěn v zemi, ale dvě kola vystupující v reliéfu pod rameny kříže jsou dobře viditelná. Kříž je hladce a profesionálně opracován, jeho stáří můžeme odhadovat na cca 200 let. Nadzemní výška kamene dosahuje 50 cm, šířka 54 cm a síla 16 cm (Procházka, Navrátil 1996, 141, tab. VI, č. 69).

Obr. č. 13. V blízkosti Ústrašina, okres Pelhřimov, leží vyvrácený křížový kámen zasypaný částečně v zemi. Smutný příběh zaznamenávají obrazové symboly kříže, kola a klečící ženské či spíše dětské postavy se sepjatými rukama. Celý výjev je doplněn pěti až devíti řádkovým textem vyrytým v humanistické minuskule a umístěným převážně v horní třetině kamene. Zlomky textu čteného pouze podle fotografie přinášejí následující sdělení „LETA PANIE 1562/...VRKA CRAM.../AVIIE MARKOWEHO.../...OD KOL WOZA... Zde je tedy kolo jednoznačně zobrazeno jako smrtící předmět. Deska dosahuje 68 cm výšky a 60 cm šířky (Kartotéka kamenných křížů Muzeum Aš, inv. č. 01526, přír. č. 146/96).

Obr. č. 14. V hlubokém úvozu rokle u Vystrčenovic, okres Jihlava byl zasazen rozměrný křížový kámen, který je dnes uložen v sousední Nové Říši. Ještě počátkem 90. let byla rozlomená deska uložená ve farské garáži u novofišského kostela. Český nápis uchovaný v celistvosti a vyrytý literami humanistické minuskuly zní následovně: „LETA PANE/16-98/DNE 20.-MIESICE/LEDNA GMENOWI/TIE NA DEN SWATIH FA/BIANA A SEBASTIANA W/TOMTO NIESTASTNIM/MISTIE BIEH ZIWOTA SWEHO DOKONAL A OD SANI ZAM/ACKAN GEST SLOWUTNI/A POCTIWI MUZ PAN OND/REJ STANIEK SAUSED MIES/TIS. ZELETAWI... UC WIEKU/SWEHO 84 LETA PAN BUH/RACZ MU DATI LECHKEODPO/CZIWANI AMEN". Památník, který upomíná na vitálního staříka, který ještě v 84 letech svázal dřevo z vystrčenovických lesů, má být po opravě zasazen na nové místo v okolí obce. Celková výška desky dosahuje 165 cm, šířka 68, síla 12 cm (Procházka, Navrátil 1996, 146, VIII, č. 87).

Obr. č. 15. O poznání mladší než předcházející památky je reliéf vytesaný na sloupku pískovcové sochy sv. Jana Nepomuckého v Paceficích na Turnovsku. Socha stojí při bývalé cestě do Hodkovic a zmíněný reliéf přináší opět, tentokrát obrazem, dramaticky ztvárněné neštěstí pod koly vozu. Text v humanistické minuskule upřesňuje jméno zemřelého a rok nehody: „IANN RADOW=/SKEG ZABIL SE/NA TOM MISTE ROKV/1796" (Scheybal, Scheybalová 1985, 74).

Obr. č. 16. Do stejného období i výrobního okruhu náleží reliéf na podstavci pískovcové sochy sv. Vincence v Samšíně na Sobotecku. Podle lidové pověsti zde splašený kůň usmýkal studenta. Scénu se splašeným koněm doplňuje letopočet 1782 (Scheybal, Scheybalová 1985, 74).

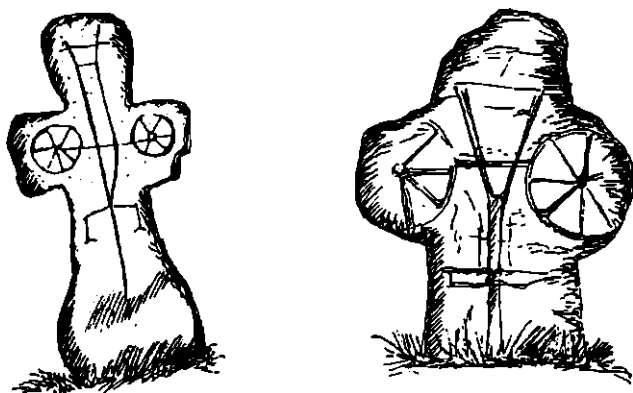
Obr. č. 17. K neštěstí spojenému s přepravou nákladu vozem se zřejmě vztahuje kříž zasazený na okraji vsi Štěpánova při silnici vedené do Libice nad Doubravou, okr. Havlíčkův Brod. Křížek vystupující

z masivního soklu má jetelovitě zakončená ramena a nese čtyřřádkový nápis v humanistické minuskule: "W TOMTO MISTIE NESS:/TIASNIM PÁDEM GEST/ZASIPANI:JAN BACKOW/SKI:". Kříž vysoký 88 cm a široký 68 cm byl původně pravděpodobně vyšší a po zlomení získal dnešní podobu. Pochází zřejmě z 18. století (za upozornění na tento kříž děkují manželům Businským z Prahy).

Obr. č. 18. Křížový kámen, který připomíná běžné empírové náhrobky, je zasazen v blízkosti křižovatky silnic Studnice, Volevčice a Telč, okres Jihlava. Podle zápisů starších badatelů byl na tomto místě k 11. hod. polední zabit vozem Pavel z Třeště. Stalo se tak 11. června 1815. Kámen dosahuje nadzemní výšky 77 cm, šířky 45 cm, síly 20 cm (Procházka, Navrátil, 1996, 149, tab. VII, č. 81).

Obr. č. 19. Křížový kámen upomínající na další neštěstí spojené s provozem na komunikacích je zasazen v roklině pod východní částí obce Stražiště, okres Plzeň-sever, asi 100 m od kostela. Deska je zpracována v duchu barokních náhrobků s textem orámovaným lištou a středovým křížkem. Z částečně čitelného textu vyplývá, že v roce 1835 zde přišel o život Jan Kühler. Starší badatelé ke kříži vztahují smrt jezdce-rejtara. Deska vystupuje 81 cm nad zem, dosahuje šířky 59 cm a síly 15 cm.

Obr. č. 20. Nejmladší z reliéfů vztahující se k této tématice je vysekán na soklu zničeného křížku ve vsi Bezvěrově, okres Karlovy Vary. Představuje lidskou postavu ležící pod koly žebříňáku. Horní část památníku s vysvětlujícím textem však bohužel chybí (kresba podle fotografie Stanislava Wiesera).

Vyobrazení vlevo: Tzv. formanský kříž při silnici ze Svojanova do Bonisova (okres Svitavy) s vyobrazením přední nápravy formanského vozu. Vyobrazení vpravo: Kříž se stejným motivem zasazený nad obcí Pclrůvka (okres Svitavy). Vyobrazení z knihy „Kamenné kříže Čech a Moravy“, 1997, str. 293, 294, kresba Z. Procházka.

Poznámka

¹ Kniha kolektivu autorů „Kamenné kříže Čech a Moravy“ vyšla v Nakladatelství ARGO závěrem roku 1997. Mezi vyobrazeními jsou obsaženy další kamenné kříže s rytými obrazy kol i celých částí vozu.

Literatura

- DREYHAUSEN, W., 1940: Die alten Steinkreuze in Sudetengau, Reichenberg-Lipzig.
 FRANZ, A. 1893: Alte Steinkreuze und Kreuzsteine in Mähren, Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, ročník XIX, Vídeň, 106-113.
 GNIRS, A., 1933: Das Zollrad, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, ročník 1, Praha, 146-148.
 JÁNSKÝ, J., 1993: Protiměstské opovědnické družiny v jižních a jihozápadních Čechách v letech 1514-1534... 63-135 (přílohu k článku J. Jánského zpracovala M. Běličova pod názvem Pražské protokoly z výsledků opovědníků a zemských škůdců 11. ledna 1521 popravených), Táborský archiv 5.
 PLETZER, K., 1965: Pomník vraždy českobudějovického měšťana z roku 1577, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích, II, březen, 21-25.
 PROCHÁZKA, Z., 1991: Významná památka středověku - křížový kámen u Starých Hutí, Sborník Společnosti přátel starožitností 2, Praha, 189-192.
 PROCHÁZKA, Z., 1994: Staré kamenné kříže v Čechách a na Moravě, časopis Kámen 1, 1994/2, Praha, 123-136.

- PROCHÁZKA, Z.-NAVRÁTIL, V., 1996: Staré kamenné kříže a křížové kameny okresu Jihlava (příspěvek k soupisu drobných kamenných památek na Moravě). Vlastivědný věstník moravský, ročník XLVIII, č. 2, Brno, 136-154.
- RENNER, J., 1937: Kamenné památky, Věstník muzejního spolku královského města Rakovníka a politického okresu rakovnického, ročník XXVII, Rakovník, 32-61.
- SCHEYBAL, J. V.-SCHEYBALOVÁ, J., 1985: Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách, Ústí nad Labem.
- SVOBODA, J. F., 1937: Památné kameny na moravském Horácku, Věstník Československého zemědělského muzea, X, 67-80.
- VB, 1971: Pamětní kameny u Blatnice, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích, 1/VUI, 46.
- WILHELM, F., 1899: Alte Stein-Kreuze und Kreuz-Steine im nordwestlichen und westlichen Böhmen, Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 202-225.

P r a m e n y

ŠRÁMEK, K.: Sbirka akvarelů označená jednotlivými inventárními čísly je dnes uložena v Západočeském muzeu v Plzni, oddělení národopisu.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Kreuzsteine und ihre Beziehung zum Verkehr und zu den Unfällen auf alten Wegen

Eine unentbehrliche Ergänzung der mittelalterlichen Wege stellten kleine steinerne Denkmäler dar, die an manchen Stellen bis heute erhalten sind. In diese ungleichartige Gruppe der Steinsolitäre gehören außer Martersäulen, Schiedskreuzen und Mahnmälern auch die ältesten Warnungszeichen oder Grenzsteine. Die Aufmerksamkeit der Öffentlichkeit ziehen auf sich vor allem Monolithe - steinerne Kreuze und Kreuzsteine, den die Gedenk- bzw. Schiedsfunktion zugesprochen wird, die mit den Schiedsverträgen und mit dem mittelalterlichen Strafrecht zusammenhängt. Auf dem Gebiet Böhmens und Mährens gibt es heute etwa 1000 diese Monolithe. Weitere 600, die heute nicht mehr existieren, kennen wir aus der Dokumentation.

In diese Studie wurden einige von den Denkmälern eingereiht, die mit dem Verkehr auf den Wegen zusammenhängen, oder mit den Berufen und Handwerken, die mit Wegen eng verbunden waren.

Die Kreuzsteine Nr. 1 und 2 erinnern an den Raubüberfall aus dem Jahre 1520 nicht weit von Bavorov in Südböhmen. Die Nr. 3 stellt den ältesten mit einer Jahreszahl datierten Kreuzstein mit Waffensymbolen in Böhmen dar. Der Solitär aus dem Jahre 1491 befindet sich bei Staré Hutě nicht weit von Pelhřimov. Der älteste erhaltene Kreuzstein aus dem Gebiet Mährens Nr. 4 trägt die Jahreszahl 1484 und steht nicht weit von der Gemeinde Smrčná in Iglauer Gegend. An den Mord des Šimon Nicka aus České Budějovice erinnert der Kreuzstein Nr. 5 aus dem Jahre 1577 mit dem erklärenden Inschrift. Die einfachen Denkmäler waren gewöhnlich ohne Text, in einigen Fällen ergänzte sie ein einfaches Symbol der Profession des Verstorbenen - bei Fuhrleuten und Käufern war es das Rad. Im Fall eines tödlichen Unfalls konnte jedoch dieses Symbol als das todbringender Gegenstand abgebildet werden. Die Monolithe aus der älteren Zeit mit Radsymbolen sehen wir in den Abbildungen 6-12. Im Verlauf des 17. Jhs gewannen diese Denkmäler schon die Gestalt, die im Grunde bis heute dauert. Sie sind mit konkreten Texten und Abbildungen der Unfälle ergänzt. (Abb. 13-20.)

Gegen Ende des Jahres 1997 erschien in Böhmen, wahrscheinlich das erste Mal in Europa, das Buch, das mehr als 1000 diese auf dem Gebiet Böhmens und Mährens bisher bestehende Steinsolitäre beschreibt und abbildet.

